

اولویت‌بندی سیاست‌های فرهنگی نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل آینده

محمدجواد سبحانی فر^۱، هادی مراد پیری^۲، چمران بویه^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۴/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۰۱

چکیده: دوران هشت ساله دفاع مقدس یکی از مهم‌ترین مقاطع تاریخی و مهم ایران از منظر ارزش‌های انسانی و الهی است. برای نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل آینده باید این فرهنگ در برنامه‌ریزی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کشور مدنظر قرار گیرد. در این راستا کشورها برای تدوین سیاست فرهنگی خود راهبردهای متنوعی را متناسب با دیدگاه‌های سیاسی و وضع اجتماعی خود مدنظر قرار می‌دهند. هدف این راهبردها حراست هویت ملی از طریق حفظ و حراست میراث فرهنگی و احیای گذشته تاریخی در راستای تقویت غرور ملی و مذهبی است در غیر این صورت ارزش‌ها و معانی غنی فرهنگی یک رویداد ارزشمند به فراموشی سپرده خواهد شد. براین اساس نویسندگان این مقاله در پی پاسخ به این سؤال‌اند که چه خط‌مشی‌هایی برای حفظ و انتقال علوم و معارف دوران دفاع مقام مؤثر است؟ یافته‌های تحقیق در راستای آزمون فرضی مقاله مبتنی بر مطالعات میدانی نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری فرهنگی در قالب پنج راهبرد تولید محصولات آموزشی (آموزش و پرورش و آموزش عالی)، تولیدات نمادین، تولیدات شنیداری، دیداری و ارتباطی، تولیدات نوشتاری، تولیدات مناسب مذهبی در نگهداشت و انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به نسل‌های کنونی و آتی مؤثر است که در این میان تولیدات شنیداری، دیداری و ارتباطی بیشترین تأثیر و تولیدات نمادین کمترین تأثیر را دارند.

واژگان اصلی: دفاع مقدس، فرهنگ، سیاست‌گذاری فرهنگی، راهبرد نگهداشت و انتقال.

۱. دانشیار مدیریت دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران

۲. دانشیار مدیریت دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران

۳. کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی و ژئوپولیتیک دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

مقدمه

نظام‌های سیاسی همواره تلاش می‌کنند تا مردم خود را با تاریخ ملی و حوادث و رویدادهای تاریخ‌ساز و ویژه خود آشنا سازند تا ملت، در مسیر دستیابی به اهداف خرد و کلان خود، کامیابی‌ها و ناکامی‌های گذشته را راهبرد حرکت روبه‌جلوی خود قرار دهند. این امر از طریق سیاست‌گذاری فرهنگی حکومت‌ها صورت می‌گیرد. سیاست فرهنگی مقوله‌ای است دارای اهمیت راهبردی که بر کلیه زمینه‌های توسعه اثر می‌گذارد. دفاع مقدس یکی از مقاطع بسیار درخشان انقلاب اسلامی و با افتخار برای ملت ایران است و از جنبه‌های گوناگون تاکنون مورد بررسی قرار گرفته است. تجربه هوا دوران هشت‌ساله در جنگ تحمیلی بزرگ‌ترین حادثه تاریخ‌ساز کشور پس از انقلاب اسلامی است. این جنگ تنها رویدادی بود که کشور به لحاظ جغرافیایی یک وجب از خاک خود را از دست نداد. پیش‌ازین، در جنگ‌های سابق، تجربه تلخ ناکامی‌ها و شکست‌ها همراه از دست دادن بخش‌های زیادی از سرزمین مادری، افزون بر خسران‌های بزرگ جغرافیایی، آثار زیان‌بار و دامنه‌داری بر غرور و روحیه ملی ایرانیان گذاشته بود که تا پیروزی انقلاب اسلامی نیز ادامه داشت. از این رو شکست رژیم بعث عراق در تجزیه و خاک کشور و همچنین فروپاشی نظام سیاسی کشور نقطه عطفی در تاریخ ملی ما محسوب می‌شود. از این رو پاسداشت ارزش‌های دفاع مقدس یکی از دغدغه‌های رهبران و مدیران سیاسی کشور است. چنین رویکردی این پیامد را در بر دارد که از فراموشی تجارب دوران دفاع مقدس در حافظه تاریخی ملت جلوگیری می‌کند و این تجربه ملی را به طور مداوم در ذهن آحاد مردم زنده و بالنده نگه می‌دارد. از این رو نگارندگان این مقاله در پی پاسخ به این سؤال‌اند که چه خط‌مشی‌هایی برای حفظ و انتقال علوم و معارف دوران دفاع مقدس مؤثر است؟

ادبیات نظری

فرهنگی و رویکردها

انسان‌شناسی بریتانیایی ادورد بورنت نایلو بر این باور است که فرهنگ کلیتی است پیچیده شامل دانش، اعتقاد، هنر، قانون، اخلاقیات، آداب و رسوم، و سایر توانمندی‌ها و خصلت‌های اکتسابی انسان، عضوی از جامعه (هولند، ۱۹۹۹: ۳۶). به عبارت دیگر فرهنگ مجموعه ویژگی‌های رفتاری و عقیدتی اکتسابی اعضای یک جامعه خاص است (کوبن، ۱۳۸۴: ۳۷). به عقیده مید نیز فرهنگ مجموعه‌ای از رفتارهای آموختنی، باورها، عادات و سنن مشترک میان گروهی از افراد است که به گونه متوالی توسط دیگران که وارد آن جامعه می‌شوند، آموخته و به کار گرفته می‌شود (مید، ۱۳۷۷: ۸۲). مید در اینجا چهار

خصوصیت اصلی را در تعریف فرهنگ مدنظر قرار داده و همین عوامل سبب پذیرش این تعریف در نزد جامعه‌شناسان شده است: ۱) رفتارها و کردارهای مختص ملل، اقوام یا گروه‌ها که هم مورد طبع و پسند آنهاست، هم آموزشی و تعلیمی است، ۲) باورها و اعتقادات آن دسته که از طریق تعیین و تعلیم، اقتناع درونی، و تجربی برایشان حاصل می‌گردد، ۳) عادات و سنت‌های مشترک و مورد پذیرش و ۴) خاصیت به ارث رسیدن و تکامل مرحله‌به‌مرحله آن‌ها در نسل‌های قبل، حاضر و آینده آن جامعه. باوجود این، فرهنگ موضوع و مقوله‌ای ابهام‌آمیز است و اکثر زبان‌ها و صاحب‌نظران معانی متفاوتی درباره آن ارائه کرده‌اند؛ لذا نظریه‌های مختلفی در خصوص فرهنگ ایجاد شده است و متناسب با هرکدام از نظریه‌ها تعاریف مختلفی نیز ارائه شده است (صالحی امیری، ۱۳۸۷: ۹۰).

باتوجه به تعاریف فوق، فهرستی اجمالی از تعاریف و رویکردهای گوناگون فرهنگ در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱. تعاون فرهنگ بر اساس رهیافت‌های مختلف

رشته	متفکران عمده	رهیافت نظری	جوهر فرهنگ	تعریف فرهنگ
مردم‌شناسی	ادوارد تیلور	تحول‌گرا	عادات و توانایی‌های مشترک	مجموعه پیچیده‌ای شامل دانش‌ها، باورها، هنر، اخلاقیات، حقوق، آداب‌ورسوم، و دیگر عادات و توانایی‌هایی که انسان به‌عنوان عضو جامعه آن‌ها را داراست.
	برانیسلاو مالینوفسکی	کارکردگرا	ارزش‌ها - رفتارهای تکرارشونده	فرهنگ شامل دست‌ساخته‌ها، محصولات، فرایندهای فنی، اندیشه‌ها، عادات و ارزش‌های یک جامعه است که البته این عناصر مجزا همگی با یکدیگر ارتباط متقابل دارند.
	رادکیلف براون و کلود اشتراوس	ساختارگرا	-	کلیت یکپارچه‌ای که افراد گوناگون و متفاوت را در یکدیگر جمع نموده و هویتی وحدت‌بخش به آن‌ها داده است (براون).
	بواس، کروبر و کلاک هون	اشاعه‌گرا	اندیشه‌ها و ارزش‌ها، سنت‌ها، ایده‌ها	انبوه واکنش‌های حرکتی اکتسابی، فنون، اندیشه‌ها و ارزش‌ها، و رفتار ناشی از آن‌ها همگی فرهنگ را تشکیل می‌دهند (کروبر).

رشته	متفکران عمده	رهیافت نظری	جوهر فرهنگ	تعریف فرهنگ
	لسلی وایت	نمادگرا	نماد	سازمان پدیده‌ها، کنش‌ها، ابزار، باورها، معرفت‌ها، احساسات، طرز تلقی و ارزش‌ها که به استفاده از نمادها وابسته است.
جامه‌شناسی	گیرتر	نمادگرا	معنی و نماد (معانی نمادین)	سلسله‌مراتب ساختارهای معانی که شامل اعمال، نمادها و علامت‌های ناشی از حرکات، پلک‌زدن‌های عادی و مصنوعی، ادا درآوردن‌ها، اظهار کردن، بیان داشتن، مکالمه و تک‌گویی می‌شود.
	پارسونز	کارکردگرایی ساختاری	اندیشه‌ها و ارزش‌ها	سیستم‌های الگو شده یا سامان‌یافته نمادها که تحت جهت‌گیری‌های کنش و اجزای درونی شده شخصیت افراد و الگوهای نهادی شده سیستم اجتماعی درآید.
	آنتونی گیدنز	تلفیقی	ارزش‌ها، هنجارها و تولیدات مادی	فرهنگ عبارت است از ارزش‌هایی که اعضای گروه معینی دارند، هنجارهایی که از آن پیروی می‌کنند و کالاهای مادی که تولید می‌کنند.
	گی روشه	تلفیقی	شیوه‌های تفکر، احساس و عمل	مجموعه به‌هم‌پیوسته و شیوه‌های تفکر، احساس و عمل که کم‌وبیش مشخص است، توسط تعداد زیادی افراد فراگرفته، بین آن‌ها مشترک است و به دو شیوه عینی و نمادین به کار گرفته می‌شود تا این اشخاص را به جمع خاص و متمایزی مبدل سازد.
	جان تامپسون	نمادگرایی ساختاری	اشکال نمادین	مجموعه و ساختار نمادهای خلق شده در شرایط اجتماعی تاریخی
	ریموند ویلیامز		معانی مشترک، هنر و معرفت	روش کلی زندگی (معانی مشترک) و هنر و معرفت (فرایندهای خاص اکتشاف و تلاش خلاقانه)

فرهنگ از نظر رهبران سیاسی جمهوری اسلامی ایران

نظر امام خمینی (ره)

فرهنگ از نظر امام خمینی (ره) چیزی است که فرد یا جامعه‌ای بر اساس آن تربیت شده، فکر و رفتار می‌کند. در اندیشه امام (ره)، فرهنگ مرز مشخصی دارد. در این باره می‌توان به گزاره‌هایی چون «پیشرفت مادی فرهنگ نیست» و «صنعت فرهنگ نیست» اشاره نمود. ایشان می‌فرمایند: «... ما الان از فرهنگ و اکثر علوم احتیاجی به خارج نداریم و اگر در صنعت هم مانند آن‌ها نیستیم، نباید خودمان را بازیم و بگوئیم که آن‌ها پیشرفته هستند و ما همه چیزمان باید خارجی باشد، نه مسئله این جور نیست...» (صحیفه امام، جلد ۱۸: ۲۱۹).

ایشان در جای دیگری می‌فرمایند: «... لکن برای ساختن یک مملکتی که در طول باید گفت ۲۵۰۰ سال تا حالا اگر بخواهیم کاری به آن نداشته باشیم در طول چند سالی که خود ما یعنی من شاهدش بودم آن‌ها با تمام قوا در خراب کردن این مملکت کوشش کردند، در خراب کردن فرهنگ، خراب کردن تبلیغات و وسایل تبلیغی از قبیل روزنامه‌ها، مجلات، رادیو و تلویزیون، و هر چیزی را که شما خیال کنید، چیزهایی را که باید برای این مملکت خدمت بکند، آموزنده باشد، تربیت بکند مملکت را...» (صحیفه امام، جلد ۱۰: ۲۱).

امام (ره) هویت و موجودیت هر جامعه را فرهنگ آن جامعه می‌دانند. در این خصوص ایشان می‌فرمایند: «بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و یا انحراف فرهنگ هر چند جامعه در بعدها، اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد ولی پوچ و پوک و میان تهی است. اگر فرهنگ جامعه‌ای وابسته و مرتزق از فرهنگ مخالف باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به‌جانب مخالف گرایش پیدا می‌کند و بالاخره در آن مستهلک می‌شود و موجودیت هر جامعه از استقلال فرهنگ آن نشئت می‌گیرد و ساده‌اندیشی است که گمان شود با وابستگی فرهنگی استقلال در ابعاد دیگر یا یکی از آن‌ها امکان‌پذیر است. بی‌جهت و من باب اتفاق نیست که هدف اصلی استعمارگران که در رأس تمام اهداف آنان است، هجوم به فرهنگ جوامع زیر سلطه است» (صحیفه امام، جلد ۱۵: ۱۶۰). همچنین در جای دیگری می‌فرمایند: «ما باید به استقلال فرهنگی برسیم که استقلال فرهنگی پایه و اساس کشوری آزاد و مستقل است» (صحیفه امام، جلد ۱۷: ۳۵). به جهت اهمیتی که نظام فرهنگی در نظام اجتماعی کل دارد اگر نظام فرهنگی به انحراف کشیده شود و همچنین اگر

فرهنگ یک جامعه استقلال خود را از دست بدهد باگذشت زمان انحراف به بقیه گر افراد جامعه نیز سرایت می‌کند و افراد این انحراف را با آغوش باز می‌پذیرند. امام(ره) درباره انحراف فرهنگ می‌فرماید: «درباره فرهنگ هرچه گفته شود کم است و میدانید و می‌دانیم اگر انحرافی در فرهنگ یک کشور پیدا شود و همه ارگان‌ها و مقامات آن رژیم به صراط مستقیم انسانی و الهی پایبند باشند و به استقلال و آزادی ملت از قیود شیطانی عقیده داشته باشند و آن را تعقیب کنند و ملت نیز به تبعیت از اسلام و خواسته‌های ارزنده آن پایبند باشد، دیری نخواهد گذشت که انحراف فرهنگی بر همه غلبه کند و همه را خواهی‌نخواهی به انحراف کشاند و نسل آتیه را آن‌چنان کند که انحراف به‌صورت زیبا و مستقیم را راه نجات بداند و اسلام انحرافی را به‌جای اسلام حقیقی بپذیرد» (صحیفه امام، جلد ۱۷: ۲۰۳).

نظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

مقام معظم رهبری در تعریف فرهنگ می‌فرماید: «... فرهنگ، به معنای خاص برای یک ملت، عبارت از ذهنیات، اندیشه‌ها، ایمان‌ها، باورها، سنت‌ها، آداب و ذخیره‌های فکری و ذهنی است» (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار عالمان و روحانیون تبریز، ۱۳۷۲).

«ما فرهنگ را بستر اصلی زندگی انسان می‌دانیم ... فرهنگ هر کشور بستر اصلی حرکت عمومی آن کشور است. حرکت سیاسی و علمی‌اش هم در بستر فرهنگی است. فرهنگ، یعنی خلیقات و ذاتیات یک جامعه و بومی یک ملت؛ تفکراتش، ایمانش، آرمان‌هایش؛ این‌ها تشکیل‌دهنده مبانی فرهنگ یک کشور است، این‌هاست که یک ملت را یا شجاع و غیور و جسور و مستقل می‌کند، یا سرافکنده و ذلیل و فرودست و خاک‌نشین و فقیر می‌کند» (بیانات در دیدار وزیر علوم و رؤسای دانشگاه‌ها، ۱۳۸۸).

ایشان در تشبیهی جالب می‌فرمایند: «فرهنگ مثل آب‌وهواست. فرهنگ یعنی همین رسوم و آدابی که بر زندگی من و شما حاکم است. فرهنگ یعنی باورها و اعتقادات ما و چیزهایی که زندگی شخصی و اجتماعی و داخل خانه و محیط کسب یک جامعه با آن‌ها روبه‌روست» (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۶۹).

همچنین در جایی دیگر در باب مقوله فرهنگ می‌فرماید: «بخش عمده فرهنگ همان عقاید و اخلاقیات یک فرد یا یک جامعه است. رفتارهای جامعه هم که جزو فرهنگ عمومی و فرهنگ یک ملت است، برخاسته از همان عقاید است. در واقع، عقاید یا اخلاقیات رفتارهای انسان را شکل می‌دهند و به وجود می‌آورند ... . خلفیات اجتماعی رفتارهای اجتماعی را به وجود می‌آورند؛ بنابراین، درست است که مقوله علی فرهنگ در موارد زیادی شامل رفتارها هم می‌شود، اما اساس و ریشه فرهنگ عبارت

است از عقیده، برداشت و تلقی هر انسانی از واقعیات و حقایق عالم و نیز خلیات فردی و خلیات اجتماعی و ملی. بنده چند نمونه از خلیات اجتماعی و ملی را که برای یک ملت تعیین‌کننده است، در این جا عرض می‌کنم: مثلاً عزم و اراده، غرور ملی، احساس توانایی، احساس قدرت بر اقدام و عمل و سازندگی، انضباط، نشاط، همکاری و مشارکت. اگر فرض کنیم ملتی، همراه باایمان و عقیده‌ای که دارد، این اخلیات را هم دارا باشد، خواهیم دید که چقدر در رسیدن به اهداف و آرمان‌هایش به او کمک خواهد کرد؛ بنابراین، به نظر ما، مقوله‌ای فرهنگ از نظر تأثیرش در آینده یک ملت و یک کشور با هیچ چیز دیگری قابل مقایسه نیست؛ اهمیت مقوله فرهنگ از اینجاست» (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۷۹).

جهت تکمیل بحث، بیاناتی دیگر از ایشان که در حقیقت نقش کلیدی فرهنگ را در برنامه‌ریزی‌های کشور نشان می‌دهد، ارائه می‌شود.

من فرهنگی کشور را در سه عرصه مهم و عام مشاهده می‌کنم: اول در عرصه تصمیم‌های کلان کشور است؛ یعنی فرهنگ به‌عنوان جهت‌دهنده به تصمیم‌های کلان کشور، حتی تصمیم‌های اقتصادی، سیاسی، مدیریتی و یا در تولید، نقش دارد. وقتی ما می‌خواهیم ساختمان بسازیم و شهرسازی کنیم، در واقع، با این کار داریم فرهنگی را ترویج یا تولید می‌کنیم یا اشاعه می‌دهیم. وقتی تولید اقتصادی هم می‌کنیم، در واقع، داریم از این طریق فرهنگی را تولید می‌کنیم، اشاعه می‌دهیم یا اجرا می‌کنیم. اگر در سیاست خارجی مذاکره‌ای می‌کنیم و تصمیمی می‌گیریم، عین همین معنا وجود دارد؛ بنابراین، فرهنگ مثل روحی است که در کالبد همه فعالیت‌های گوناگون کلان‌کشوری حضور و جریان دارد. فرهنگی که باید در تولید، خدمات، ساختمان‌سازی، کشاورزی، صنعت، سیاست خارجی و تصمیمات امنیتی رعایت شود و حدود را معین و جهت را مشخص کند چیست؟ این باید در اینجا معین شود؛ بنابراین، فرهنگ جهت‌دهنده به تصمیم‌های کلان کشور است؛ این در واقع اهمیت و بناگذاشتن یک مبنای فرهنگی را در اینجا به ما نشان می‌دهد. دوم به‌عنوان شکل‌دهنده به ذهن و رفتار عمومی جامعه است. حرکت جامعه بر اساس فرهنگ آن جامعه است. اندیشیدن و تصمیم‌گیری جامعه بر اساس فرهنگی است که بر ذهن آن حاکم است. دولت و دستگاه حکومت نمی‌تواند از این واقعیت مهم خود را کنار نگه دارد. وقتی مردم در خانواده، ازدواج، کسب، لباس پوشیدن، حرف‌زدن و تعامل اجتماعی‌شان، در واقع دارند با یک فرهنگ حرکت می‌کنند-بنده پیش از انقلاب در سخنرانی‌هایم مثال می‌زدم و می‌گفتم فرهنگ مثل توری است که ماهی‌ها، بدون این که خودشان بدانند، داخل این تور دارند حرکت

می‌کنند و به سمتی هدایت می‌شوند، دولت و مجموعه حکومت نمی‌تواند خود را از این موضوع برکنار بدارد و بگوید بالاخره فرهنگی وجود دارد و مردم به چیزی فکر می‌کنند؛ نه، ما مسئولیت داریم این فرهنگ را بشناسیم، اگر ناصواب است، آن را تصحیح کنیم، اگر ضعیف است، آن را تقویت کنیم، اگر در آن نفوذی هست، دست نفوذی را قطع کنیم؛ بنابراین، فرهنگ به‌عنوان شکل‌دهنده به ذهن و رفتار عمومی جامعه هم یکی از میدان‌های اساسی است.

چیزهایی که در فرهنگ عمومی ما ضعیف است، یا جایش کم است، یا به قول آقایان، احتیاج به دز بالاتری دارد، کدام است؟ یکی از آن‌ها انضباط است. جامعه ما به انضباط نهایت نیاز را دارد. دیگری اعتماد به نفس ملی و اعتزاز ملی است ... مورد بعدی قانون‌پذیری است؛ به هم تنه نزدن، از هم جلو نیفتادن، حق همدیگر را برنداشتن، توی جیب همدیگر دست نکردن. این‌ها قانون است و ما در جامعه این‌ها را لازم داریم. موضوع دیگر غیرت ملی است ... مقوله بعدی تدین و دین‌باوری است ... موارد دیگر فرهنگ از دواج، فرهنگ رانندگی، فرهنگ خانواده، فرهنگی اداره و فرهنگ لباس است ... این هم فرهنگ در عرصه دوم است.

عرصه سوم فرهنگ سیاست‌های کلان آموزشی و علمی دستگاه‌های موظف دولت است؛ یعنی آموزش و پرورش، آموزش عالی و بهداشت و درمان. دستگاه‌های موظف دولت بالاخره باید سیاست‌های کلان آموزشی و علمی‌شان را از مرکزی بگیرند. درست است که آموزش و پرورش خودش یک مجمع مشورتی دارد، ولی او کار دیگری می‌کند و نزدیک به اجراست و اما این دورتر از اجراست، کلان‌تر و وسیع‌تر نگاه می‌کند (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۱).

فرهنگ دفاع مقدس

آنچه جنگ تحمیلی را از سایر جنگ‌ها متمایز کرده است جنبه‌های فرهنگی و ارزش‌های حاکم بر آن است؛ ارزش‌هایی که می‌توان آن را درونی‌ترین لایه‌های شخصیت انسان‌ها برشمرد؛ شناخت مطلوب واقعیت‌های درونی هر کس منوط به شناخت ارزش‌ها و نگرش‌های ارزشی اوست. ارزش‌ها به‌عنوان شکل‌دهنده نظام رفتاری افراد دارای بیشترین تأثیر در کنش‌های آن‌ها بوده و در بعد فردی و روانی مهم‌ترین منبع برای جهت‌گیری، درک و شناخت از خود و در بعد اجتماعی مجموعه‌ای از عقاید و نگرش‌ها هستند که فرد در فرایند جامعه‌پذیری آن‌ها را به دست می‌آورد و خود را با قواعد و هنجارهای جامعه هماهنگ می‌سازد. ارزش‌ها در زمره مشخصه‌های مهم جوامع‌اند که اهمیت آن‌ها بر کسی پوشیده نیست. همچنین، به‌مثابه پدیده‌های اجتماعی، نقش اساسی در شکل‌گیری، کنترل و

پیش‌بینی کنش‌ها و گرایش‌های افراد جامعه دارند و عنصری مرکزی در ساختار فرهنگی جوامع به شمار می‌روند (یوسفی، ۱۳۸۳: ۲۷). نگرش‌ها واسطه میان شناخت‌ها و رفتارها تلقی می‌شوند. نگرش نوعی جهت‌گیری مبتنی بر ارزشیابی چیزها و امور است. گرایش‌ها بر فرایندی از آگاهی فردی دلالت دارند. نگرش‌های افراد ناشی از گذشته آن‌ها و تجربیات مختلف زندگی است (محسنی، ۱۳۷۹). فرهنگ حاکم بر دفاع مقدس را شهید مرتضی آوینی این‌گونه توصیف می‌کند: «برخلاف جنگ‌های مرسوم تاریخ که تصرف و فتح سرزمین‌ها هدف اصلی است؛ فتح‌الفتوح امام(ره) فتح سرزمین‌ها و خاک نیست، بلکه حضرت امام تجلی شورانگیز ایمان و سیطره ارزش‌های اسلامی در نهاد رزمندگان و جهادگران عرصه توحید را فتح‌الفتوح می‌نامد».

مبارک باد بر بقیه الله (ارواحنا له‌الفدا) وجود چنین رزمندگان ارزشمند و مجاهدان فی‌سبیل‌الله که آبروی اسلام را حفظ و ملت ایران را روسپید و مجاهدان راه خدا را سرافراز نمودند ... این‌جانب از دوردست و بازوی قدرتمند شما را که دست خداوند بالای آن است می‌بوسم و بر این بوسه افتخار می‌کنم. شما دین خود را به اسلام عزیز و میهن شریف ادا کردید و طمع ابر قدرت‌ها و مزدوران آنان را از کشور خود بریزید و سخاوتمندانه در راه شرف و عزت اسلام جهاد کردید. یا کَیْتَنی کُنْتُ مَعَكُمْ فَأَفُوزَ فَوْزاً عَظِیماً (صحیفه نور، ۱۳۶۰).

این فرهنگ سبب استحکام، وحدت ملی و درایت و بینش اقدار مختلف و حفظ تمامیت ارضی در برابر دشمنان جهانی شد. فرهنگی که حفظ آن از دغدغه‌های حضرت امام بود و در این راستا عنوان می‌کردند که «این تحول روحی را که برای شما ملت حاصل شده است حفظ کنید، استقامت کنید، نگه دارید. این تحول بالاتر از اصل مبارزه بود. تحول نفسانی، تحول روحی، تحول انسانی، این تحول را حفظ کنید، مستقیم باشید، استقامت کنید. این تحول که اساس پیروزی شما بود، این تحول را حفظ کنید تا پیروز شوید، اگر این تحول را حفظ نکنید، شاید خدای نخواستہ دشمن پیروز شود». بالین‌حال بعد از جنگ به تدریج جامعه از آن فرهنگ فاصله گرفته است (مقام معظم رهبری در دیدار مدیران و هنرمندان دفاع مقدس، ۱۳۷۹).

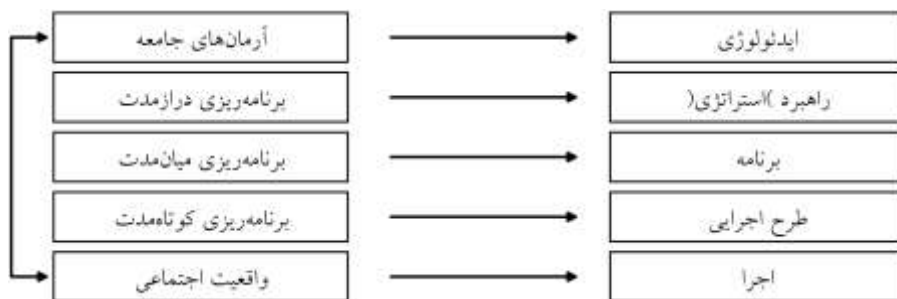
سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی

سیاست در سطح کلان عبارت است از تدوین راه‌حل عملی برای دستیابی به هدفی ویژه (اشتریان، ۱۳۸۱: ۵۱). سیاست یا خط‌مشی در سطح خرد و سازمانی عبارت است از راهنمای انجام کار جهت نحوه تخصیص منابع و تجهیزات و نیز تعیین وظایف در سازمان به‌نحوی که مدیران اجرایی بتوانند

راهبرد سازمان را به طور صحیح اجرا کنند. سیاست‌ها راهنمای عمل و اقدام‌اند و بر چگونگی اجرای وظایف تعیین شده سازمان دلالت می‌کنند (ابراهیمی نژاد، ۱۳۷۹: ۱۵).

لذا به منظور دستیابی به هدف خاص می‌باید مجموعه‌ای از سیاست‌ها تدوین شوند تا علی‌رغم اجرا در زمینه‌های مختلف قابلیت همگرایی و تمرکز در کسب هدفی خاص را داشته باشند (اشتریان، ۱۳۸۱: ۶۹-۷۰). تبدیل سیاست‌های کلان به سیاست‌های خردتر در نهایت آن‌ها را به برنامه‌های اجرایی، عملیاتی و اقدام‌پذیر خواهد رساند که به صورتی کمی تنظیم شده و قابلیت ارزیابی دارند. در خصوص مقوله فرهنگ، سیاست‌گذاری فرهنگی عبارت است از تعیین خط‌مشی‌ها و راهبردهای کلان فرهنگی برای رسیدن به اهداف چهارگانه توسعه فرهنگی یعنی همکاری‌های فرهنگی، مشارکت فرهنگی، میراث فرهنگی، و هویت فرهنگی که یونسکو نخستین بار با ارائه مفهوم توسعه فرهنگی آن را مطرح نمود (حسین‌لی، ۱۳۷۹: ۲).

از دیدگاه علم سیاست‌گذاری، سیاست فرهنگی مقوله‌ای است دارای اهمیت راهبردی اشتریان، ۱۳۸۱: ۱۰). سازمان یونسکو در سند (مشکلات و چشم‌اندازهای) کنفرانس جهانی سیاست‌گذاری فرهنگی (مکزیکو سیتی، ۱۹۸۲) بر این نکته تأکید دارد که همان طور که دولت‌ها برای اقتصاد، علم، آموزش و پرورش و رفاه سیاست‌گذاری می‌کنند، در مورد فرهنگ نیز باید سیاست‌هایی را طراحی نمایند (اجلالی، ۱۳۷۹: ۵۱). سیاست‌گذاری فرهنگی از نوع برنامه‌ریزی راهبردی است که از آرمان‌ها و ارزش‌های جامعه (ایدئولوژی) الهام می‌گیرد و دو نوع برنامه‌ریزی میان‌مدت (برنامه‌ها) و برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت (طرح‌های اجرایی) را هدایت می‌کند (همان: ۵۹). سیاست‌گذاری فرهنگی در تطابق با روش برنامه‌ریزی راهبردی معنا پیدا می‌کند.

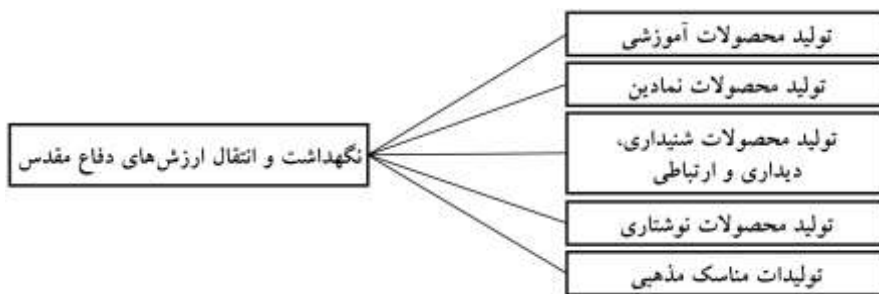

تبیین سیاست‌گذاری فرهنگی در تطابق با برنامه‌ریزی راهبردی (اجلالی، ۱۳۷۹: ۵۹)

سیاست‌های فرهنگی نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس و چارچوب نظری

ابزارهای نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به لحاظ حصر عقلی از چندین حالت خارج نیست که در ادامه به تبیین مختصر هریک از آنها می‌پردازیم:

- سیاست‌های آموزشی: این سیاست‌ها شامل ارائه دروس تخصصی دفاع مقدس در سطوح مختلف آموزشی، تربیت پژوهشگر است.
- تولید محصولات نمادین: شامل طراحی یادمان‌ها، تمثال‌ها و نقاشی‌ها.
- تولید محصولات شنیداری، دیداری و ارتباطی: شامل برنامه‌های رادیویی، سینما، رادیو، وبلاگ.
- تولید محصولات شنیداری، شامل کتب داستانی، مجلات، روزنامه‌ها.
- تولیدات مناسک مذهبی: برگزاری یادواره‌ها، بازدید از مناطق جنگی.

(مدل مفهومی تحقیق)

سؤالات و فرضیات تحقیق

این تحقیق باهدف تبیین راهبردهای سیاست‌گذاری در حوزه دفاع مقدس به‌منظور نگهداشت و انتقال آن به نسل آینده در پی پاسخ به این پرسش است که چه سیاست‌هایی برای نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس مؤثر است؟

در پاسخ این سؤال فرضیه‌ای بر این مبنا مطرح کرده‌ایم که: سیاست‌گذاری فرهنگی در قالب پنج سیاست تولید (تولید محصولات آموزشی (آموزش و پرورش و آموزش عالی)، تولید محصولات نمادین، تولید محصولات شنیداری، دیداری و ارتباطی، تولید محصولات نوشتاری، تولید مناسک مذهبی) در حفظ و انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به نسل‌های کنونی و آتی مؤثرند که در این میان به نظر می‌رسد که محصولات شنیداری، دیداری و ارتباطی سهم بیشتری دارند.

روش‌شناسی تحقیق

جامعه آماری و تعیین حجم نمونه

جامعه آماری این تحقیق پژوهشگران نخبه پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس اند. در مجموع در حدود ۵۵ نفر جامعه علمی تحقیق است. از این جامعه، نمونه‌ای توسط فرمول کوکران با حجم نمونه‌ای ۴۸,۲۲۱۶۵۴۱۹۰۳ تعیین شد.

$$n = \frac{\frac{e^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{e^2 pq}{d^2}}$$

روش گردآوری اطلاعات

روش گردآوری اطلاعات باتوجه به ماهیت مطالعه حاضر به صورت میدانی و توزیع پرسش‌نامه بوده است. ۳۱ گویه در پرسش‌نامه طراحی شده که جهت سنجش هریک از گونه‌ها از مقیاس طیف لیکرت به صورت خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴) و خیلی زیاد (۵) استفاده شده است؛ بنابراین باتوجه به حجم نمونه تعیین شده، پرسش‌نامه مذکور بین ۵۰ نفر از نخبگان جامعه آماری توزیع و جمع‌آوری گردید.

محاسبه روایی و پایایی پرسش‌نامه

به منظور ارتقای روایی پرسش‌نامه این تحقیق، از نظریات علمی صاحب‌نظران و کارشناسان نظامی استفاده شده است که جهت سنجش روایی محتوا از ضریب لاشه استفاده شده و حداقل ۷۰ درصد مورد تأیید خبرگان قرار گرفته است. همچنین به منظور بررسی میزان پایایی پرسش‌نامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده و ضریب پایایی برای پرسش‌نامه ۰,۷۳۱ است. باتوجه به اینکه این ضریب بالای ۰,۷ است می‌توان گفت که پرسش‌نامه از پایایی معنادار و مناسبی برخوردار است.

تعداد سؤالات	آلفای کرونباخ
۳۱	۰,۷۳۱

تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای ارزیابی فرضیه تحقیق، تأثیر مجموع متغیرهای مستقل در متغیر وابسته از آزمون رگرسیون چندگانه به شیوه Enter با کمک نرم‌افزار تحلیل آماری spss استفاده شده است. به این منظور کلیه متغیرهای وابسته هم زمان وارد تحلیل شده و آثار آن بر روی متغیر وابسته مورد بررسی قرار می‌گیرد. در آزمون رگرسیون، هدف پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته از طریق متغیرهای مستقل است. هم چنین این آزمون سهم هریک از مقادیر متغیر مستقل را در تبیین متغیر وابسته تعیین می‌کند (کلانتری، ۱۳۸۹: ۱۶۹).

در فرضیه این تحقیق به جهت ارزیابی رابطه یک متغیر وابسته با چند متغیر مستقل از رگرسیون چندگانه استفاده می‌شود. در صورتی که رابطه بین متغیرها معنی‌دار باشد، می‌توان سهم تأثیرگذاری متغیرهای وابسته را از متغیر مستقل مشخص کرد.

نتایج تجزیه و تحلیل

نتایج توصیفی

در جدول (۲) به تشریح آمار توصیفی افراد پاسخ‌دهنده به پرسش‌نامه در جامعه آماری می‌پردازیم.

جدول ۲. آمار توصیفی افراد پاسخ‌دهنده

شاخص	گروه	رتبه					انحراف معیار
		بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم	
تولیدات آموزشی (آموزش و پرورش و آموزش عالی)	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به برنامه‌های آموزشی و تربیتی مهد کودکها	۱۰	۱۶	۱۵	۳۱	۲۸	۱/۳۲۱
	ارائه درس آمادگی دفاعی برای دانش‌آموزان مقطع متوسطه	۱۰	۳۰	۴۵	۱۵	۰	۰/۸۵۷
	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به دروس مدارس (عمومی و متوسطه)	۱۶	۳۳	۲۸	۲۰	۳	۱/۰۷۲
	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به رشته‌های دانشگاهی (کارشناسی)	۱۶	۳۸	۳۱	۱۵	۰	۰/۹۳۶
	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به رشته‌های	۳۰	۲۶	۱۸	۲۶	۰	۱/۱۷۲
تولیدات فرهنگی در زمینه دفاع مقدس							

شاخص	گویه	پایه زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	میانگین	انحراف معیار	رتبه	
	دانشگاهی (ارشد)									
	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به رشته‌های دانشگاهی (دکتری)	۱۴	۳۱	۲۹	۱۰	۱۶	۳/۱۷	۱/۲۶۳		
	ارائه درس آشنایی با دفاع مقدس برای دانشجویان مقاطع مختلف دانشگاهی	۲۱	۹	۱۵	۴۵	۱۰	۲/۸۶	۱/۳۳۳		
	ایجاد مراکز مطالعات تخصصی دفاع مقدس	۲۷	۲۲	۹	۲۰	۲۲	۳/۱۲	۱/۵۴۵		
	تربیت پژوهشگر در حوزه دفاع مقدس	۲	۱۴	۱۹	۳۱	۳۴	۲/۱۹	۱/۱۱۶		
	تربیت استاد در حوزه دفاع مقدس	۲۸	۲۴	۹	۳۰	۹	۳/۳۲	۱/۳۹۱		
	استقرار تمثال قهرمانان ملی دفاع مقدس در میدان شهر	۱۳	۳۶	۱۵	۲۷	۹	۳/۱۷	۱/۲۲۳		
	یادمان‌های عملیات‌های دفاع مقدس	۲۲	۲۹	۱۷	۲۵	۷	۳/۳۴	۱/۲۶۵		
	نقاشی‌های دیواری مربوط به دفاع مقدس	۳۱	۱۵	۲۵	۱۰	۱۹	۳/۲۹	۱/۴۷۹		
	دفن شهدای گمنام در اماکن مختلف شهرها	۳۱	۲۰	۱۶	۲۵	۸	۳/۴۱	۱/۳۶۴		
	استفاده از جانبازان در برنامه‌های مختلف بصری و دیپلاری	۲۷	۲۹	۱۲	۲۳	۹	۳/۴۲	۱/۳۴۲		
تولید محصولات نهادین										

شاخص	گونه	کمترین زیاد	رتبه			زیاد	کمترین زیاد	انحراف معیار
			کم	متوسط	بیشترین			
تولید محصولات شنباداری، دیداری و ارتباطی	برنامه‌های رادیویی	۱۳	۳۶	۱۵	۲۷	۹	۳/۱۷	۱/۲۲۳
	سریال‌ها و مستندهای تلویزیونی	۲۴	۴۰	۱۸	۲	۱۶	۳/۵۴	۱/۳۲۱
	سینما	۵۰	۱۵	۱۲	۲۱	۲	۴/۱۲	۱/۲۸۳
	تئاتر	۲۷	۳۶	۷	۲۰	۱۰	۳/۵	۱/۳۴۴
	پرده‌خوانی و نقالی	۲	۲۷	۲۴	۴۵	۲	۲/۸۲	۰/۹۲۵
	وبلاگ و سایت	۲۸	۲۴	۹	۳۰	۹	۳/۳۲	۱/۳۹۱
	خدمات خطوط ارتباط موبایل	۱۲	۲۹	۱۳	۳۷	۹	۲/۹۸	۱/۲۳
	کتاب داستانی و رمان	۷	۲۶	۳۹	۲۸	۰	۳/۱۲	۰/۹۰۲
تولید محصولات نوشتاری	روزنامه و مطبوعات عمومی	۲۱	۵۸	۲۱	۰	۰	۴	۰/۶۵۱
	مجلات علمی - پژوهشی دفاع مقدس	۲۰	۴۰	۲۹	۸	۳	۳/۶۶	۰/۹۸۶
	کتاب دانشگاهی با رویکرد دفاع مقدس	۱۰	۵۸	۲۰	۱۰	۲	۳/۶۴	۰/۸۷
	تدوین تاریخ شفاهی دفاع مقدس	۵۶	۸	۱۷	۱۰	۹	۳/۹۲	۱/۳۹۷
	در دسترس گذاشتن اسناد دفاع مقدس	۴۰	۳۳	۲۰	۳	۴	۴/۰۲	۱/۰۴۴
	کتاب مدارس با رویکرد دفاع مقدس	۱۵	۲۴	۱۹	۲۴	۱۸	۲/۹۴	۱/۳۴۷
	برگزاری مراسم عزاداری برای شهدا و عملیات‌های عاشوراگونه	۲۶	۴۳	۱۵	۱	۱۵	۳/۶۴	۱/۲۹۸
	بازدید از مناطق	۴۹	۲۱	۱۳	۱۰	۷	۳/۹۵	۱/۲۹

شاخص		رتبه					
گویه		بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم	انحراف معیار
عملیاتی دفاع مقدس							
شاخص‌سازی شهادت هشت سال دفاع مقدس در سطح ملی و منطقه‌ای (استان، شهرستان، شهر و روستا)		۴۲	۴۰	۹	۶	۳	۳/۹
							۱/۰۰۷

نتایج استنباطی

نتایج آزمون رگرسیون

در جدول (۳) ضریب همبستگی چندگانه (R) برابر با ۰,۹۰۵ شدت رابطه بین متغیر وابسته و متغیرهای مستقل را نشان می‌دهد. ضریب تعیین (R^2) نیز بیانگر این است که ۸۲ درصد از سیاست‌های نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل آینده (متغیر وابسته) متأثر از پنج عامل تولیدات آموزشی (آموزش و پرورش و آموزش عالی)، تولیدات نمادین، تولیدات شنیداری، دیداری و ارتباطی، تولیدات نوشتاری، تولیدات مناسب مذهبی است و ۱۸ درصد نیز به عوامل دیگری بستگی دارد. این ضریب بیانگر شدت بالای تأثیرگذاری متغیرهای مستقل در متغیر وابسته است. به عبارت دیگر مقدار تغییرات متغیر وابسته را از متغیرهای مستقل تبیین می‌نماید.

جدول ۳. نتایج آزمون رگرسیون چندگانه

ضریب همبستگی	R^2	ضریب تعدیل شده R^2
۰,۹۰۵ a	۰/۸۲۰	۰/۸۱۰

در جدول ۴ ضریب بتا نیز بیانگر رابطه مستقیم بین متغیرهای مستقل و وابسته است. از این رو نتایج آزمون در جدول ۴ برای برآورد سهم هر کدام از متغیرهای مستقل در سیاست‌های نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس نشان می‌دهد که متغیر تولیدات تولید محصولات شنیداری، دیداری و ارتباطی،

با ۵۲/۴ درصد، بیشترین تأثیر و سپس تولیدات نوشتاری، با ۴۲/۷ درصد، تولیدات آموزشی، با ۴۱/۴ درصد، تولیدات مناسک مذهبی، با ۲۱ درصد و در نهایت تولید محصولات نمادین، با ۱۹/۲ درصد، کمترین تأثیر را در نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل آینده داشته‌اند. همچنین سطح معناداری محاسبه شده (۰,۰۰۰) کمتر از ۰,۰۵ است که نشان‌دهنده این است که به احتمال ۹۹ درصد فرض H_0 رد شده و فرض H_1 مبنی بر اینکه سیاست‌های نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل‌های آینده (متغیر وابسته) متأثر از سیاست‌گذاری فرهنگی در قالب پنج راهبرد تولیدات آموزشی (آموزش و پرورش و آموزش عالی)، تولیدات نمادین، تولیدات شنیداری، دیداری و ارتباطی، تولیدات نوشتاری، تولیدات مناسک مذهبی است پذیرفته می‌شود.

جدول ۴. سهم تأثیرگذاری هر کدام از متغیرهای مستقل در نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به

نسل‌های آینده

متغیرها	مقدار بتا	مقدار t	سطح معناداری
تولید محصولات شنیداری، دیداری و ارتباطی	۰/۵۲۴	۱۰/۹۳۷	۰,۰۰۰
تولید محصولات نوشتاری	۰/۴۲۷	۹/۲۸۰	۰,۰۰۰
تولید محصولات آموزشی	۰/۴۱۴	۸/۶۷۶	۰,۰۰۰
تولید محصولات مناسکی	۰/۲۱۰	۴/۷۰۲	۰,۰۰۰
تولید محصولات نمادین	۰/۱۹۲	۴/۳۱۱	۰,۰۰۰

نتیجه‌گیری

نتایج آزمون‌های آماری و میدانی نشان می‌دهد تولید محصولات شنیداری، دیداری و ارتباطی بیشترین تأثیر را در نگهداشت و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل‌های آینده دارد. در بین این محصولات نیز سینما بیش‌ترین رتبه را از سوی پاسخ‌دهندگان دریافت کرده است. به نظر می‌رسد تأثیرات عمیق هنر هفتم (سینما) از نظر پاسخ‌دهندگان اهمیتی راهبردی داشته است. اهمیت سینما تا آنجاست که بسیاری از سیاست‌های آمریکا از طریق هالیوود برای جهانیان زمینه‌سازی می‌شود. با نگاه به نتایج تحقیق مشخص می‌شود که پس از سینما، سریال‌های تلویزیونی به‌عنوان همزاد سینما قرار دارد. مطابق جدول شماره (۳) دو راهبرد تولید محصولات نوشتاری و آموزشی به ترتیب در رتبه دوم و سوم قرار دارند. باین حال رتبه هر دو راهبرد بسیار به هم نزدیک است و این امر نشان‌دهنده ارتباط نزدیک این دو راهبرد به یکدیگر است. به همین منوال دو راهبرد تولید محصولات مناسک مذهبی و تولیدات

نمادین بافاصله زیاد با سایر راهبردها در انتهای جدول قرار دارند که این امر نشان‌دهنده رویکرد علم‌گرایانه پاسخ‌دهندگان به موضوع حفظ و انتقال علوم و معارف دفاع مقدس برای نسل‌های آینده است. این حال با مشخص کردن میانگین کل معیارهای مشخص شده برای راهبردهای حفظ و انتقال فرهنگ دفاع مقدس به نسل‌های آینده بیست عامل برتر را مشخص کرده‌ایم.

ماهیت این عوامل نشان می‌دهد که ترکیبی از راهبردهای فرض شده در این مقاله از سوی پاسخ‌دهندگان مورد تأکید قرار گرفته است. از این رو فرضیه مقاله به اثبات می‌رسد. همچنین اثبات فرضیه مبتنی بر نظریه دیوید رایزمن است. وی در این نظریه معتقد است که سیر تحول فرهنگ در جوامع و دگرگونی‌های آن‌ها ناشی از تحول ارتباطات و وسایل ارتباطی است. وی سیر زندگی بشر را به سه دوره تقسیم‌بندی کرده است. وی در این دوره‌ها به نقش رسانه‌ها در تغییر سنت‌های فرهنگی و ایجاد شکاف نسلی اشاره کرده است. وی معتقد است رسانه‌ها فرهنگ افراد را می‌سازند، آن‌ها هم نه در میان جمع خانواده و یا در گوشه عزلت، بلکه در میان گروه دوستان و همسالان. تأثیر آموزشی رسانه‌ها در طول حیات انسان تداوم می‌یابد و رسانه‌هایی مانند تلویزیون، رادیو (و فناوری‌های نوین ارتباطات و اطلاعات دائماً افراد را هدایت می‌کنند و به رفتار آن‌ها نظم می‌بخشند) (رایزمن، ۲۰۰۱: ۳۴۱).

ردیف	معیارهای راهبردها	میانگین رتبه
۱	سینما	۴,۱۲
۲	روزنامه و مطبوعات عمومی	۴
۳	در دسترس گذاشتن اسناد دفاع مقدس	۴
۴	بازدید از مناطق عملیاتی دفاع مقدس	۳,۹۵
۵	تدوین تاریخ شفاهی دفاع مقدس	۳,۹۲
۶	شاخص‌سازی شهدای هشت سال دفاع مقدس در سطح ملی و منطقه‌ای (استان، شهرستان، شهر و روستا)	۳,۹
۷	مجلات علمی - پژوهشی دفاع مقدس	۳,۶۶
۸	کتاب‌های دانشگاهی با رویکرد دفاع مقدس	۳,۶۴
۹	برگزاری مراسم عزاداری برای شهدا و عملیات‌های عاشورا گونه	۳,۶۴
۱۰	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به رشته‌های دانشگاهی (ارشد)	۳,۶
۱۱	سریال‌ها و مستندهای تلویزیونی	۳,۵۴
۱۲	تئاتر	۳,۵
۱۳	استفاده از جانبازان در برنامه‌های مختلف بصری و دیداری	۳,۴۲

ردیف	معیارهای راهبردها	میانگین رتبه
۱۴	دفن شهدای گمنام در اماکن مختلف شهرها	۳,۴۱
۱۵	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به مدارس (عمومی و متوسطه)	۳,۳۹
۱۶	ارائه درس آمادگی دفاعی برای دانش‌آموزان مقطع متوسطه	۳,۳۵
۱۷	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به رشته‌های دانشگاهی (کارشناسی)	۳,۳۵
۱۸	یادمان‌های عملیات‌های دفاع مقدس	۳,۳۴
۱۹	تربیت استاد در حوزه دفاع مقدس	۳,۳۲
۲۰	وبلاگ و سایت	۳,۳۲
۲۱	نقاشی‌های دیواری مربوط به دفاع مقدس	۳,۲۹
۲۲	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به رشته‌های دانشگاهی (دکتری)	۳,۱۷
۲۳	استقرار تمثال قهرمانان ملی دفاع مقدس در میدانی شهر	۳,۱۷
۲۴	برنامه‌های رادیویی	۳,۱۷
۲۵	ایجاد مراکز مطالعات تخصصی دفاع مقدس	۳,۱۲
۲۶	کتاب داستانی و رمان	۳,۱۲
۲۷	خدمات خطوط ارتباط موبایل (همراه اول، ایرانسل و...)	۲,۹۸
۲۸	کتاب مدارس (عمومی و متوسطه) با رویکرد دفاع مقدس	۲,۹۴
۲۹	ارائه درس آشنایی با دفاع مقدس برای دانشجویان مقاطع مختلف دانشگاهی	۲,۸۶
۳۰	پرده‌خوانی و نقالی	۲,۸۲
۳۱	انتقال علوم و معارف دفاع مقدس به برنامه‌های آموزشی و تربیتی مهد کودک‌ها	۲,۴۹
۳۲	تربیت پژوهشگر در حوزه دفاع مقدس	۲,۱۹
	میانگین کل	۳,۳

کتابنامه

- امام خمینی، سیدروح الله (۱۳۸۵). صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (ره)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (مؤسسه چاپ و نشر عروج).
- بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۶۹/۰۱/۱۰.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مدیران و هنرمندان دفاع مقدس ۱۳۷۹/۷/۶.
- بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۷۹/۹/۱۹.
- بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۱/۰۹/۲۶.
- بیانات در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۳/۱۰/۸.
- بیانات در دیدار عالمان و روحانیون تبریز، ۱۳۷۲/۵/۵.
- بیانات در دیدار وزیر علوم و رؤسای دانشگاه‌ها، ۱۳۸۸/۱۰/۱۷.
- ابراهیمی نژاد، مهدی (۱۳۷۹). مدیریت استراتژیک در بازرگانی و صنایع، تهران: سمت.
- اجلالی، پرویز (۱۳۷۹). سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران، تهران: نشر آن.
- اشتریان، کیومرث (۱۳۸۱). روش سیاست‌گذاری فرهنگی، تهران: نشر کتاب آشنا.
- حسین لی، رسول (۱۳۷۹). مبانی و اصول سیاست فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران (مجموعه مقالات)، تهران: نشر آن.
- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۸۷). مبانی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- کوبین، بروس (۱۳۸۶). درآمدی به مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر توتیا.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۹). بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی فرهنگی در ایران، تهران: دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور.
- مید مارگارت (۱۳۶۵). بلوغ در ساموا، ترجمه مهین میلانی، تهران: نشر ویس.
- یوسفی، نریمان (۱۳۸۳). شکاف بین نسل‌ها، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- David Riesman. (2001). *The Lonely crowd: A Study of the Changing American Character*, Yale University Press.
- William A. Haviland. (2001). *Cultural Anthropology*, Wadsworth Pub Co.